

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
Geneza, organizacja i działalność Ludowego Wojska Polskiego w latach 1939–1948	19
1. Geneza Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR	19
2. 1. Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki na froncie wschodnim w 1943 r.	31
3. Od 1. Armii Polskiej w ZSRR do (Ludowego) Wojska Polskiego	36
4. Organizacja i działalność Ludowego Wojska Polskiego u schyłku działań wojennych	43
5. Rola Ludowego Wojska Polskiego w utrwalaniu władzy ludowej w latach 1945–1948	50
Rozdział II	
Podstawowe formy uzależnienia Ludowego Wojska Polskiego od ZSRR	69
1. Przejęcie Ministerstwa Obrony Narodowej RP przez marszałka ZSRR Konstantego Rokossowskiego w listopadzie 1949 r.	69
2. Represje oraz zmiany w polityce kadrowej Ludowego Wojska Polskiego	79
3. „Mała Moskwa” – stacjonowanie „sojuszniczej” Armii Radzieckiej na ziemiach polskich	93
4. Sowietyzacja Ludowego Wojska Polskiego	102
5. Rozbudowa Ludowego Wojska Polskiego	111
Rozdział III	
System partyjno-politycznej kontroli nad Ludowym Wojskiem Polskim	132
1. Nadzór Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej	132
2. Nadzór Głównego Zarządu Politycznego [Polityczno-Wychowawczego] Wojska Polskiego	149
3. Nadzór Głównego Zarządu Informacji	172
4. Nadzór Ministerstwa Obrony Narodowej	180
5. Nadzór Sztabu Generalnego Wojska Polskiego	196

6. Nadzór Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego	204
7. Nadzór innych organów partyjnych i państwowych	209
 Rozdział IV	
Aspekty prawne funkcjonowania struktur Ludowego Wojska Polskiego	215
1. Prawo karne Polski Ludowej (PRL) jako element wojskowego systemu represji	215
2. Sądy wojskowe wobec żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego	233
3. Odpowiedzialność odszkodowawcza Ludowego Wojska Polskiego	245
 Rozdział V	
Ludowe Wojsko Polskie podczas wydarzeń Czerwca i Października 1956 r.	249
1. Ludowe Wojsko Polskie wobec wydarzeń czerwcowych	249
2. Ludowe Wojsko Polskie wobec wydarzeń październikowych	266
 Zakończenie	281
Ilustracje	287
Aneksy	299
Bibliografia	305

Wstęp

Niniejsza publikacja ma na celu przedstawienie polityki władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956. Praca w największej mierze posiada charakter politologiczny, gdyż dotyczy zagadnień związanych z funkcjonowaniem polskiej armii w warunkach reżimu stalinowskiego (bierutowskiego), a także problematyki relacji: partia (PZPR) – państwo – armia. Z drugiej strony bardzo istotny jest aspekt historyczny monografii, bowiem przedstawione zostały w niej wydarzenia, które miały już miejsce – przedział czasowy książki jest zamknięty ograniczającymi ją datami. Biorąc powyższe pod uwagę, można przyjąć, że praca dotyczy zakresu najnowszej historii politycznej (Polski) jako subdyscypliny nauk o polityce.

Pojęcie „Ludowe Wojsko Polskie” nie jest w historiografii i literaturze traktowane w sposób jednolity. Część opracowań, zwłaszcza z okresu Polski Ludowej, a nawet źródeł, uznaje ten termin jako nazwę własną, a więc taką, która powinna być pisana wielkimi literami („Ludowe Wojsko Polskie”). Często określenie to występuje również w pamiętnikach. Prawdopodobnym motywem takiego podejścia jest formalne wzmocnienie rangi tej formacji, nadając jej istotne znaczenie w ustroju politycznym Polski Ludowej. Nie należy także zapominać o celach propagandowo-społecznych, które miały wówczas istotne znaczenie.

Nie mniej jednak należy mieć na względzie, że w źródłach i literaturze przedmiotu, zwłaszcza w monografiach, częściej spotykana jest nazwa „ludowe Wojsko Polskie”. Funkcjonuje ona w większości współczesnych opracowań, a także dużej części oficjalnych źródeł – raportów, sprawozdań, rozkazów itp. Stosowanie takiego określenia wynika z proweniencji polskiej armii tamtego okresu, jednak nie jest pojęciem oficjalnym, którą w tamtym okresie było „Wojsko Polskie”. Teoretycznie funkcjonowało ono pod tą nazwą od 29 lipca 1944 r. i powstało z połączenia Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR oraz Armii Ludowej.

W toku pracy autor stara się jednak unikać powyższego określenia ze względu na fakt, iż zlewa się ono z przedwojennym Wojskiem Polskim jako legalną formacją, która miała swoje umocowanie w społeczeństwie II RP, oraz tymi oddziałami, które walczyły w czasie II wojny światowej, a po jej zakończeniu przyrzekły

wierność władzom dawnej Rzeczypospolitej, funkcjonującym na uchodźstwie. Ponadto należy zwrócić uwagę, że w rzeczywistości dopiero od wejścia w życie Konstytucji PRL, a więc 22 lipca 1952 r., mamy oficjalnie do czynienia z Siłami Zbrojnymi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL).

Z powyższych względów oraz z uwagi na fakt, iż niniejsza publikacja ma położyć nacisk na funkcjonowanie Ludowego Wojska Polskiego w systemie partyjno-politycznym Polski Ludowej jako formacji o szczególnym znaczeniu nie tylko dla bezpieczeństwa państwa, ale stabilności władzy komunistycznej w Polsce, autor zdecydował się na umieszczenie nazwy własnej „Ludowe Wojsko Polskie” w tytule książki, jak również stosowanie jej w toku narracji. Biorąc pod uwagę powyższe względy, nazwa „Ludowe Wojsko Polskie”, dla celów niniejszej książki, wydaje się być logiczna, jak i metodologicznie oraz merytorycznie poprawna.

Głównym celem monografii jest usystematyzowanie pola badawczego i ukazanie polityki prowadzonej przez władze partyjne i państwowe wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956. W sposób nieprzypadkowy cezury czasowe pracy zbiegają się z dowodzeniem polską armią przez radzieckiego marszałka Konstantego Rokossowskiego, gdyż to właśnie w tym okresie polskie wojsko ulegało procesowi sowietyzacji i rozbudowy, tracąc, podobnie zresztą jak same państwo, atrybuty suwerenności. Ponadto za ustaleniem przedziału czasowego pracy na lata 1949–1956 przemawia również fakt, iż w tym czasie mieliśmy już do czynienia z ugruntowanym reżimem komunistycznym w Polsce, którego analiza polityki wobec Ludowego Wojska Polskiego jest zdecydowanie łatwiejsza, a jej wyniki bardziej jednoznaczne, niż miało to miejsce w czasie przejmowania władzy przez komunistów.

Autor postawił w monografii dwie główne hipotezy badawcze. Pierwsza z nich zakłada, że funkcjonowanie Ludowego Wojska Polskiego było ściśle powiązane z interesami Armii Radzieckiej, a przede wszystkim – Związku Radzieckiego. Przyjęto zatem założenie, że polskie siły zbrojne były narzędziem w ręku ZSRR, a struktura oraz skład personalny dowództwa były podporządkowane tym celom.

Druga zasadnicza hipoteza pracy jest silnie sprzężona z pierwszą, bowiem dotyczy partyjno-politycznego nadzoru nad armią. Zakłada ona, że Ludowe Wojsko Polskie było ściśle kontrolowane, za pośrednictwem usłużnych Związkowi Radzieckiemu ośrodków władzy Polski Ludowej, czyli przede wszystkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), za pomocą jej dwóch najważniejszych organów – Komitetu Centralnego (KC) oraz Biura Politycznego (BP). Sprawowały one nadzór nad wojskiem, uniemożliwiając mu zachowanie pewnej dozy autonomii wewnętrznej, która jest typowa dla państw demokratycznych. Także instytucje państwowe, w tym Rada Ministrów oraz poszczególne minister-

stwa (zwłaszcza Ministerstwo Obrony Narodowej – MON) i ich departamenty oraz wydziały, jak również specjalnie wydzielony Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego (GZP WP), miały realizować jednolitą politykę wobec armii, która teoretycznie powinna zachowywać pewną formę autonomii wewnętrznej.

Ponieważ ZSRR nie do końca ufał swojemu polskiemu „satelicie” oraz jego władzom, od 1949 r. wymógł obsadzenie Ministerstwa Obrony Narodowej przez swojego człowieka, bohatera wojennego, marszałka Konstantego Rokossowskiego. Decyzja ta pozostaje w ścisłej korelacji z pierwszą hipotezą pracy. Marszałek miał za zadanie nie tylko pilnowanie, aby Ludowe Wojsko Polskie słuchało rozkazów płynących z Moskwy, lecz również przygotowywanie go do potencjalnej III wojny światowej u boku Armii Radzieckiej z jeszcze nie tak dawno sojuszniczymi państwami Zachodu.

W związku z powyższymi zagadnieniami, w celu weryfikacji postawionych hipotez, sformułowane zostały następujące pytania badawcze:

1. Jakie były uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne polityki władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956?
2. Jaka była rola polskiego wojska w systemie politycznym Polski Ludowej?
3. Jakie były charakter i siła oddziaływania poszczególnych decydentów politycznych oraz organów partyjno-politycznych na funkcjonowanie Ludowego Wojska Polskiego?
4. Jakie były faktyczne cele rozbudowy polskich sił zbrojnych w ramach uchwalonego planu 6-letniego?
5. Jak można scharakteryzować system prawa karnego (wojskowego) względem funkcjonowania struktur oraz żołnierzy i oficerów polskiej armii?
6. Jaki był stosunek żołnierzy i oficerów Ludowego Wojska Polskiego do wydarzeń Czerwca i Października 1956 r.?
7. Kto pełnił najważniejsze funkcje w zakresie formalnego i faktycznego zwierzchnictwa nad polskimi siłami zbrojnymi?
8. Czy Polska Ludowa nie została na tyle wcześniej zwasalizowana na szczeblu polityczno-wojskowym, jak również w ramach podległości administracyjno-partyjnej, że potrzebna była jeszcze dodatkowa forma kontroli nad polską armią ze strony Związku Radzieckiego w postaci osoby marszałka Konstantego Rokossowskiego?
9. Czy minister Konstanty Rokossowski mógł pozbawić PZPR istotnej części kontroli nad polskim wojskiem i podporządkować go całkowicie celom Związku Radzieckiego?
10. Dlaczego marszałek Konstanty Rokossowski został postawiony na czele Ludowego Wojska Polskiego?

Obszar badań koncentruje się na zagadnieniach związanych z najnowszą historią polityczną, w tym przede wszystkim historią procesów politycznych, jak również, ze względu na specyfikę podejmowanego tematu, historią militarną. Częściowo praca dotyka również aspektów prawnych, związanych z funkcjonowaniem Ludowego Wojska Polskiego w omawianym okresie. Dotykane są również zagadnienia związane z szeroko pojętym systemem politycznym Polski Ludowej, jak również funkcjonowaniem administracji publicznej w ówczesnym państwie polskim.

Profil pracy jest w przeważającej mierze opisowy, a także wyjaśniający określone procesy polityczno-militarne, schematy działań oraz planów struktur wojskowych, organów państwa, wojskowego wymiaru sprawiedliwości oraz głównych decydentów partyjno-politycznych Polski Ludowej. Powyższe podejście spowodowane jest przede wszystkim przyjęciem narracji o charakterze politologiczno-historycznym. Z oczywistych względów typ pracy należy określić jako teoretyczny. Nie ma możliwości empirycznego zweryfikowania postawionych tez, jak również uczestniczenia w wydarzeniach minionego, przed ponad 60 lat, okresu.

Materiał źródłowy jest ograniczony określonymi datami zawartymi w dysertacji i stanowi równocześnie ograniczenie czasowe analizy podejmowanych zagadnień. Wyjątek stanowi pierwszy rozdział, który zarysowuje genezę Ludowego Wojska Polskiego, począwszy od roku 1939. Właściwe badanie tematu doznaje również ograniczeń warsztatowych oraz źródłowych ze względu na trudność dostępu do niektórych materiałów archiwalnych oraz ich fragmentaryczność. Dotyczy to przede wszystkim archiwaliów zgromadzonych w Centralnym Archiwum Wojskowym oraz Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej. Nie mniej jednak należy przyznać, że baza źródłowa rozprawy, oparta na materiale archiwalnym, jest dość obszerna.

Siatka pojęciowo-terminologiczna rozprawy jest rozbudowana. Najważniejszą kategorią pozostaje tutaj kategoria wojskowości oraz kategoria systemu politycznego. W nich mieszczą się najważniejsze pojęcia, które zostają opisane w tej dysertacji. Terminy użyte w pracy mają przede wszystkim charakter politologiczno-historyczny. Składają się na nie m.in.: struktury władzy partyjnej, rozliczne instytucje państwowe, organy władzy politycznej państwa, wojskowy wymiar sprawiedliwości, organizacje międzynarodowe, poszczególne jednostki, a także operacje wojskowe. Do tego należy dodać najważniejszych funkcjonariuszy polityczno-wojskowych, w tym dowódców, a także decydentów partyjno-politycznych.

Uzasadnieniem wyboru przedstawionego tematu jest przede wszystkim kompleksowy, obszerny i interesujący materiał źródłowy, dotyczący polityki władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956, a także zainteresowania naukowe autora związane z najnowszą historią polityczną Polski. Należy przy tym nadmienić, że ten niewątpliwie rozbudowany temat nie doczekał się dotąd pełnego, współczesnego opracowania. Monografie z okresu Polski Ludowej naznaczone są najczęściej dużą dozą propagandowego subiektywizmu i dlatego też często nie mogą być pełnym i rzetelnym źródłem informacji. Do ich analizy należy podchodzić z dużą ostrożnością i selektywnością.

Ponadto opracowania z minionego okresu dotyczą głównie poszczególnych wycinków działalności Ludowego Wojska Polskiego, np.: działalności propagandowej wojska związanej z „utrwalaniem władzy ludowej”, propagowaniem idei komunistycznych, niesieniem „kaganka oświaty” na tereny wiejskie, wspieraniem I sekretarza PZPR oraz samej partii, wiernym staniu u boku sojuszniczej i bratniej Armii Radzieckiej, wykonywaniem poleceń partyjno-politycznych czy wreszcie tłumieniem manifestacji – jak to miało miejsce w 1956 r. w Poznaniu.

Opracowania i źródła minionego okresu pomijają ważne wydarzenia niewygodne ówczesnemu reżimowi i również poprzez to nie dają możliwości spojrzenia na zagadnienie wielowątkowo. Jak to już zostało wzmiankowane powyżej, oprócz tego, że pozycje z czasów Polski Ludowej często nie mogą być traktowane jako poważne opracowania naukowe, nie stanowią one zwartej merytorycznie całości.

Współcześnie, z powodu dostępu wielu rodzaju źródeł, braku cenzury, a przede wszystkim uzyskania przez Polskę pełnej suwerenności, istnieje możliwość dokładniejszego i bardziej obiektywnego zgłębienia tematu dotyczącego funkcjonowania Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956. Podobnie samą postać Konstantego Rokossowskiego można przeanalizować mniej powierzchownie i jednopłaszczyznowo, niż to miało miejsce w ubiegłej epoce, nawet po tzw. odwilży październikowej 1956 r. Dotarcie do prawdy materialno-historycznej jest kolejnym, nie mniej istotnym, uzasadnieniem dla podjęcia powyższego tematu rozprawy.

W kontekście współczesnych opracowań politologiczno-historycznych należy dojść do wniosku, że z jednej strony monografie wydane w czasach współczesnych zajmują się badanym tematem w sposób szczegółowy, opisując konkretny wycinek działalności, np.: wywiad, kontrwywiad, strukturę dowodzenia, aparat propagandowy Ludowego Wojska Polskiego, wojskowy wymiar sprawiedliwości, stosunek polskiej armii do wyborów parlamentarnych 1947 r. czy tzw. referendum 3x TAK, a także sowietyzację i rozbudowę polskiej armii.

Z drugiej zaś strony powyższe monografie traktują kwestie funkcjonowania polskiego wojska w sposób nazbyt ogólnikowy, np. opisując specyfikę okresu stalinizmu, albo wręcz mają charakter opracowania podręcznikowego. Konkludując, brak jest zwartej oraz, pozbawionej pierwiastków ideologiczno-propagandowych, naukowego opracowania dotyczącego polityki władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956, co stanowi kolejne uzasadnienie podjęcia powyższego tematu.

W mojej pracy wykorzystane zostały następujące metody badawcze:

Analiza instytucjonalno-prawna

Metoda analizy instytucjonalno-prawnej polega na studiowaniu aktów normatywnych, tworzonych przez instytucje prawne. Jest ona istotna zarówno dla badania działania instytucji politycznych, jak i całego systemu politycznego.

W publikacji metoda ta służy przede wszystkim przywołaniu aktów prawnych, na podstawie których podejmowano stosowne decyzje polityczne, w których uczestniczyli wojsko oraz poszczególni jego dowódcy, a także inni ważniejsi decydenci partyjno-polityczni. Analizie poddane zostały również te przepisy, które określały, w jakich ramach polityczno-prawnych funkcjonowała polska armia. Poszczególne dokumenty odwołują się do działalności wojskowej nie tylko w sferach militarnej, politycznej czy karnej, lecz również społecznej.

Analiza instytucjonalno-prawna uwidacznia także instrumentalny charakter prawa, którego celem było przede wszystkim realizowanie dyrektyw politycznych, stojących w wielu przypadkach w sprzeczności nie tylko z duchem zasad ogólnospołecznych, lecz również przepisów wyższego rzędu, w tym ustawy zasadniczej. Kontrola sądowa nad wydawaniem tego typu aktów prawnych była iluzoryczna, gdyż w realiach komunistycznej dyktatury sądy stawały się służącym organem w ręku partyjnych funkcjonariuszy państwa. Miało to również istotny wpływ na funkcjonowanie Ludowego Wojska Polskiego oraz pewność prawną jego żołnierzy i oficerów.

Metoda historyczna

Metoda historyczna jest metodą z pogranicza historii i politologii. Historia polityczna jest istotnym elementem politologii, zarówno w procesie nauczania, jak i przeprowadzania badań. Nie należy także zapominać, że najnowsza historia polityczna pozostaje subdyscypliną nauk o polityce. Metoda historyczna polega na poszukiwaniu i badaniu genezy zjawisk politycznych, poszukiwaniu związku przyczynowo-skutkowego między wydarzeniami z przeszłości a sytuacją teraźniejszą. Ponadto Andrzej Chodubski, specjalista w zakresie metodologii badań politologicznych, stwierdza: „Badania historyczne zjawisk politycznych

służą politologii jako substrat hipotez. Historia dostarcza politologii materiału do szerokich generalizacji”¹.

W publikacji metoda ta ma charakter zdecydowanie dominujący. Pozwala ona na zrozumienie genezy i ewolucji Ludowego Wojska Polskiego oraz procesów zachodzących na styku: władze państwowe – władze partyjne – wojsko, a także osadzenia zjawisk, w których funkcjonuje polska armia, w szerszym kontekście polityczno-historycznym. Analiza historyczna pozwala odpowiedzieć na najważniejsze pytania badawcze postawione w pracy oraz udowodnić stawiane w niej hipotezy.

Metoda behawioralna

Metodę behawioralną określić można jako próbę analizy zjawisk politycznych przez pryzmat zachowania jednostek w społeczeństwie. Podstawą tej metody jest obserwacja, w której wyróżniamy obserwację bezpośrednią (badacz jest jednocześnie uczestnikiem zdarzenia poddanego badaniu) oraz pośrednią (badacz ma do dyspozycji opis sytuacji). W posługiwaniu się tą metodą w badaniach istotną rolę odgrywa wymiar psychologiczny uczestnictwa jednostki w życiu politycznym, dlatego preferuje się w niej rozpoznanie przypadków partykularnych.

W kontekście rozprawy dominującą jest, z natury rzeczy, forma obserwacji pośredniej, gdyż badacz nie ma fizycznej możliwości uczestniczenia bezpośrednio w opisywanych wydarzeniach, lecz podstawą jest „zewnętrzny” materiał źródłowy w postaci: archiwaliów, pamiętników, wspomnień, aktów prawnych i monografii.

W publikacji metoda behawioralna została użyta do przeanalizowania motywów zachowań najważniejszych decydentów politycznych, dowódców wojskowych oraz wysokich przedstawicieli Polski Ludowej i w mniejszym stopniu – ZSRR. Spośród badanych osób wymienić należy oczywiście: Konstantego Rokossowskiego, Bolesława Bieruta, Mariana Spychalskiego, Michała Roleżymierskiego oraz innych funkcjonariuszy partyjno-politycznych ówczesnej Polski. Nie należy również zapominać o Józefie Stalinie, Nikicie Chruszczowie, a także innych prominentnych politykach radzieckich.

Metoda decyzyjna

Metoda decyzyjna polega na próbie analizy rzeczywistości politycznej pod kątem wpływu decyzji różnych ośrodków na zmiany w tym systemie nimi wywo-

¹ A.J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004, s. 128.

ływane. Charakteryzuje się ona zmiennością w zależności od stosowanej siatki pojęć. Proces zastosowania metody decyzyjnej zawiera się w następujących po sobie elementach:

1. ośrodek decyzyjny,
2. proces decyzyjny (geneza decyzji wynikająca z zachodzącego związku przyczynowo-skutkowego),
3. decyzja polityczna,
4. implementacja polityczna (wprowadzenie decyzji politycznej w czyn, czyli przekształcenie jej w decyzję państwową)².

W kontekście opisywanych wydarzeń wzięte pod uwagę zostały procesy decyzyjne oraz ich końcowe rezultaty i konsekwencje, które były udziałem najważniejszych aktorów i ośrodków decyzyjnych tego okresu, mających możliwość decydowania o kształcie i przeznaczeniu polskiego wojska. Należy tutaj wymienić: Ministerstwo Obrony Narodowej z marszałkiem Rokossowskim na czele, Komitet Centralny i Biuro Polityczne PZPR (w tym I sekretarz KC PZPR), Główny Zarząd Polityczny (Polityczno-Wychowawczy) WP, Główny Zarząd Informacji WP, Radę Ministrów, poszczególne ministerstwa, w tym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), inne (w tym terenowe) organy administracji partyjno-państwowej, jak również funkcjonujące obok Ludowego Wojska Polskiego formacje „wewnętrzno-wojskowe”, jak np. Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) czy Wojska Ochrony Pogranicza (WOP), podlegające później MSW.

Podstawą źródłową pracy jest analiza materiałów archiwalnych, które znajdują się w: Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie, Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) w Warszawie, Instytucie Pamięci Narodowej (IPN) w Warszawie oraz Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej (AMON) w Modlinie. Archiwalia stanowią trzon rozprawy i wnoszą istotny oraz nowatorski materiał badawczy do omawianych zagadnień.

Wykorzystany materiał znajdujący się w AAN dotyczy przede wszystkim akt Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR), podczas gdy materiały zgromadzone w CAW oraz AON przedstawiają głównie codzienne funkcjonowanie wojska oraz instytucji wobec niego nadrzędnych, a także opisują działania kontrwywiadu wojskowego (Główny Zarząd Informacji WP) oraz kontroli politycznej nad armią (Główny Zarząd Polityczny WP). Z kolei archiwalia IPN traktują przede wszystkim o aspektach prawnych funkcjonowania Ludowego Wojska Polskiego, które opisane zostały w rozdziale pię-

² Ibidem, s. 130–131.

tym, a także zawierają istotny materiał źródłowy dotyczący Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW).

Innymi ważnymi źródłami są dokumenty publikowane, dotyczące m.in.: zadań dla Ludowego Wojska Polskiego, nadzoru partyjno-politycznego, poszczególnych wytycznych dla żołnierzy i oficerów, jak również relacji z działaniami wojska przy poszczególnych akcjach, min. zajęciach w Poznaniu w czerwcu 1956 r. Należy tutaj wymienić bardzo istotne opracowanie Aleksandra Kochańskiego, Jerzego Poksińskiego oraz Krzysztofa Persaka pt. *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*³. Zbiór dokumentów tam zawartych stanowi istotny wkład w realizację tematu pracy. W kontekście wydarzeń 1956 r. warto również wyróżnić opracowania Stanisława Jankowiaka pt. *Poznański Czerwiec 1956. Wybór dokumentów*⁴ oraz Edwarda Jana Nalepy pt. *Wojsko wobec polskiego października '56. Rezolucje, uchwały, listy*⁵.

Istotnym materiałem są również akty prawne, wydawane przez organy administracji państwowej i wojskowej, które przybliżają specyfikę funkcjonowania wojska w warunkach dyktatury partyjnej, będącej *de facto* właściwym ustawodawcą i decydentem. Bardzo ważne, zwłaszcza w kontekście czwartego rozdziału pracy, są właśnie akty prawne, które występują nie tylko pod postacią aktów prawa powszechnie obowiązującego, czyli ustaw czy dekrétów, ale również indywidualnych wyroków, uchwał, postanowień czy tzw. zauważeń sądowych, a także opinii, które nierzadko, przynajmniej formalnie, nie mają charakteru wiążącego.

Przydatne, przede wszystkim w kontekście lepszego poznania otoczenia społecznego oraz procesu decyzyjnego poszczególnych dygnitarzy państwowych i partyjnych, a także dowódców wojskowych, są pamiętniki i wspomnienia żołnierzy oraz oficerów Ludowego Wojska Polskiego, a także samego marszałka Rokossowskiego, które jednak nie mają zwartej formy. Dużą wartość badawczą do pracy wnoszą również relacje wojskowych, którzy brali udział w wydarzeniach czerwcowych i październikowych 1956 r. W tym miejscu należałoby przywołać pamiętniki Piotra Jaroszewicza, dotyczące planu 6-letniego, pt. *Przerywam milczenie... 1939–1989*⁶, a także wspomnienia Józefa Kuropieski, przywołujące okres represji stalinowskich wobec przedwojennych oficerów, pt. *Nieprzewi-*

³ *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, A. Kochański, K. Persak, J. Poksiński (oprac.), Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2003.

⁴ *Poznański Czerwiec 1956. Wybór dokumentów*, S. Jankowiak (oprac.), Poznań: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2012.

⁵ *Wojsko wobec polskiego października '56. Rezolucje, uchwały, listy*, E.J. Nalepa (oprac.), Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2002.

⁶ P. Jaroszewicz, *Przerywam milczenie... 1939–1989*, Warszawa: „Fakt”, 1991.

*dziane przygody*⁷. Do rozprawy wiele wnosi także zbiór dzienników żołnierzy Ludowego Wojskiego Polskiego uczestniczących w wydarzeniach czerwcowych 1956 r. w Poznaniu, opracowany przez Aleksandra Ziemkowskiego pt. *Poznański Czerwiec 1956. Relacje uczestników*⁸.

Wspomniane już opracowania i monografie, z których część została opublikowana już po upadku komunizmu, tworzą bardzo rozbudowaną bazę tematyczną. Są podstawą do selekcji odpowiednich informacji, które stanowią tematyczne oraz chronologiczne uzupełnienie podstawowych źródeł. W największej mierze wartość naukową stanowią te pozycje, których data publikacji jest stosunkowo nieodległa i które opisują określone wydarzenia w sposób całościowy i krytyczny.

W tym miejscu warto wspomnieć o obronionej kilka lat temu nieopublikowanej pracy doktorskiej Donata Kowalskiego pt. *Działalność propagandowa w Wojsku Polskim w latach 1944–1956*⁹, a także wiele wnoszącej, zwłaszcza w kontekście rozdziału pierwszego dysertacji, monografii Janusza Tomaszewskiego pt. *Sowietyzacja Wojska Polskiego w latach 1943–1956*¹⁰. Pozycją o istotnym znaczeniu, będącą pewną próbą stworzenia przekrojowej biografii marszałka Konstantego Rokossowskiego, jest książka Borysa Sokołowa pt. *Rokossowski*¹¹. W tym miejscu warto jeszcze wspomnieć o takich pozycjach, jak pracę zbiorową pod redakcją Marka Jaworskiego pt. *Październik '56*¹², a także monografie Jerzego Poksińskiego pt. *TUN: Tatar-Utnik-Nowicki. Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949–1956*¹³, jak również Edwarda Jana Nalepy dotyczące sowietyzacji Ludowego Wojska Polskiego – *Oddani partii Lenina i Stalina. Czerwonoarmiści w Wojsku Polskim 1943–1968*¹⁴ oraz *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*¹⁵.

Pomocniczym materiałem, który został wykorzystany w książce, są źródła internetowe. Poza paroma artykułami, mającymi charakter jedynie uzupełnia-

⁷ J. Kuropieska, *Nieprzewidziane przygody*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989.

⁸ *Poznański Czerwiec 1956. Relacje uczestników*, A. Ziemkowski (oprac.), Poznań: „Bonami”, 2008.

⁹ D. Kowalski, *Działalność propagandowa w Wojsku Polskim w latach 1944–1956*, Warszawa 2008.

¹⁰ J. Tomaszewski, *Sowietyzacja Wojska Polskiego w latach 1943–1956*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012.

¹¹ B. Sokołow, *Rokossowski*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014.

¹² *Październik '56*, M. Jaworski (oprac.), Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1987.

¹³ J. Poksiński, *TUN: Tatar-Utnik-Nowicki. Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949–1956*, Warszawa: „Bellona”, 1992.

¹⁴ E.J. Nalepa, *Oddani partii Lenina i Stalina. Czerwonoarmiści w Wojsku Polskim 1943–1968*, Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 2014.

¹⁵ E.J. Nalepa, *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa: „Bellona”, 1995.

jący, zdecydowana większość z nich została wykorzystana jako ilustracje tematyczne z epoki. Mają one na celu wzbogacenie treści dysertacji, a większość z nich stanowią fotografie. Spis ilustracji znajduje się na końcu pracy.

Pierwszy rozdział publikacji ma charakter wprowadzający i przedstawia genezę Ludowego Wojska Polskiego. Cezurą początkową jest 1939 r., a więc wybuch II wojny światowej, a przede wszystkim najazd Związku Radzieckiego na Polskę. Data ta wydaje się najbardziej odpowiednia ze względu na związany z tym początek starań o stworzenie niesamodzielnych jednostek wojska polskiego w ZSRR. W kolejnych podrozdziałach opisane zostają kolejne etapy tworzenia Polskich Sił Zbrojnych podległych Moskwie, które zostają zwieńczone poprzez utworzenie (Ludowego) Wojska Polskiego w lipcu 1944 r. – będącego zbrojnym ramieniem powstałego w tym samym czasie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN). Następnie opisany jest udział wojska w utrwalaniu władzy ludowej, w tym przede wszystkim podczas tzw. referendum 3x TAK z czerwca 1946 r. oraz wyborach parlamentarnych ze stycznia 1947 r.

Drugi rozdział publikacji dotyczy podstawowych form uzależnienia Ludowego Wojska Polskiego od Związku Radzieckiego. Najważniejszymi z nich były rozbudowa oraz sowietyzacja polskiej armii. Obu tym procesom poświęcone są dwa osobne podrozdziały. Ponadto w rozdziale tym oddzielnie przedstawione zostają: przejście polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej przez radzieckiego marszałka Konstantego Rokossowskiego w listopadzie 1949 r., represje i zmiany w polityce kadrowej Ludowego Wojska Polskiego po wspomnianych zmianach w MON, a także uwarunkowania związane ze stacjonowaniem w Polsce Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej (PGW AR).

Trzeci rozdział monografii przedstawia kulisy nadzoru partyjno-politycznego nad wojskiem. Ta część pracy jest najobszerniejsza i w sposób bezpośredni nawiązuje do tematu zawartego w tytule rozprawy. Poszczególne podrozdziały opisują nadzór ważniejszych organów polityczno-partyjnych nad Ludowym Wojskiem Polskim: KC i BP PZPR, Prezydium Rady Ministrów, Rady Ministrów, Głównego Zarządu Politycznego, Głównego Zarządu Informacji, Ministerstwa Obrony Narodowej, Sztabu Generalnego, Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego itd. Nie da się ukryć, że kompetencje części z nich na siebie nachodzą, zwłaszcza w momencie, gdy większość funkcjonariuszy państwowych piastowała zwykle równoległe stanowiska partyjne.

Czwarty rozdział pracy przybliży aspekty prawne funkcjonowania Ludowego Wojska Polskiego. Dotyczą one przede wszystkim systemu prawnego, w jakim znalazła się Polska po II wojnie światowej, jak również specyficznych regulacji prawa karnego, które bezpośrednio dotyczyły nie tylko ludność cywilną, lecz także żołnierzy. Przedstawione zostaje również podejście organów wojskowego

wymiaru sprawiedliwości, sądów i prokuratury, do prowadzenia polityki karnej – a ramach niej – prowadzenia indywidualnych postępowań przeciwko wojskowym. Ostatni podrozdział wzmiankuje o odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa lub wojska za czyny popełnione przez żołnierzy i oficerów czy też samą strukturę armii.

Piąty rozdział książki opisuje udział Ludowego Wojska Polskiego w wydarzeniach czerwcowych 1956 r. w Poznaniu. Przedstawione są działania poszczególnych formacji, jak również indywidualnych żołnierzy. Ponadto zaprezentowany zostaje również udział Armii Radzieckiej i Ludowego Wojska Polskiego podczas politycznego przesilenia w październiku 1956 r. Istotna część ostatniego podrozdziału dotyczy reakcji żołnierzy na zmianę kursu Władysława Gomułki względem ZSRR, a także przekształceń polityczno-społecznych w ramach tzw. odwilży gomułkowskiej.